

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЮНАЦТВА

Сьогодні проблемі толерантності приділяється багато уваги в наукових дослідженнях. Інтерес до цієї проблеми обумовлюється соціально-економічними умовами життя суспільства і тими змінами, які відбуваються у світі. Толерантність визначається як терпимість до чужих поглядів, цінностей, думок. На думку вчених, толерантність як властивість особистості є фактором, що сприяє виникненню миролюбних міжособистісних стосунків людей у суспільстві. О. Асмолов визначає толерантність як соціальну норму, що означає стійкість до конфліктів у політичному, міжкультурному суспільстві. Як один з важливих аспектів дослідження феномену толерантності він виділяє дослідження толерантності в індивідуальному розвитку кожної людини [2].

У психології проблема толерантності пов'язана з формуванням її як риси особистості, що приводить до необхідності визначення психологічних механізмів цього процесу і факторів, які сприяють його успішності.

Розглядаючи поняття "толерантність", вчені зазначають, що вона пов'язана з терпеливістю, але це не означає здатності людини пробачати аморальні вчинки, спрямовані на приниження гідності або фізичне знищення людини, нанесення їй морального або матеріального збитку [5].

Формування толерантності невід'ємно пов'язане з формуванням культури. Як вказує психолог Т.Ю. Артохова "Толерантність розглядається як одна з найважливіших складових частин сучасної культури... на прояв толерантності на різних етапах онтогенезу впливає цілий комплекс соціокультурних факторів" [1].

Визначень культури існує дуже багато. А. Крюбер і К. Клаксон наводять біля ста п'ятдесяти визначень культури. Одне з визначень культури, як ступінь суспільного і розумового розвитку, за С. І. Ожеговим [9], співвідноситься з розумінням як культури суспільства, так і культури окремої особистості.

Визначення змісту культури розглядається різними фахівцями: культурологами, філософами, істориками, правознавцями, педагогами, соціологами, мовознавцями, психологами. Психологічні визначення культури відображають різноманітність поглядів авторів на цей феномен. Наприклад, У. Самнер визначає культуру "... як сукупність пристосовань людини до його життєвих умов", Р. Бенедикт – як набуту поведінку, яка кожним поколінням людей повинна засвоюватися заново. Специфічну точку зору на культуру виразив Г. Стайн. На його думку, культура – це пошуки терапії в сучасному світі. І. Чавчавадзе розуміє культуру як втілені цінності. Б. Єрасов визначає культуру як систему духовного виробництва, що охоплює свідомість, збереження, розповсюдження застосування духовних цінностей, поглядів, знань і орієнтацій – все те, що складає духовний світ суспільства і людини. Отже, культуру можна розглядати як систему цінностей особистості. Представниками соціальної, порівняльно-культурної і загальної психології (Г. Олпорт, М. Б. Сміт, В. Франкл, Б. Г. Ананьев, Л. І. Божович) переконливо була показана домінуюча роль базових цінностей в організації персональної активності людей і визначена їх специфіка як критеріїв (стандартів) бажаного при виборі людьми цілей і винесення оцінок. Як вважає Л. М. Смирнов, основа цінностей лежить у специфічно людських здібностях, що були набуті в процесі еволюції людини, у специфіці розвитку в неї соціальності. Культура представляє тільки певні засоби для вираження базових цінностей. Цінності займають високе місце в структурі особистості. Вони відрізняються від соціальних норм – індивідуальні цінності є утворенням сугубо особистісним і внутрішнім. У залежності від цінностей, люди приймають або не приймають соціальні норми [11, с. 221-225].

Є. Б. Старовойтенко вказує, що суб'єкт виступає ціннісно-смісловною ініціюючою основою діяльності, взаємостосунків з іншими в якому проявляється самовдосконалення і самоформування людини в соціумі. Посилаючись на слова Л. Баткіна, який розглядаючи поняття "індивідуальність", зазначає, що вона стверджується через свободу самоформування людини в суспільстві... з боку культурної, вона складається в смислового спілкуванні людини з іншими і з самою собою. Тобто постає в якості особистості і індивідуальності [12, с. 87].

До числа культурних критеріїв "індивідуальності" входить реалізація особистістю підсвідомих культурних "першоджерел" – архетипів, активне освоєння нею традицій і новацій культури, багатомірні культурні ідентифікації, усвідомлення себе унікальним суб'єктом культури і культуротворчості, розвиток якостей і способів життя, що мають культурне походження. "Культура – вважає Е. Мунье, – це не якась частина життя особистості, а її глобальна функція... Для людини яка сама себе усвідомлює і розвиває, все є культура" [8, с. 535].

Для того, щоб стати культурною особистістю і включити у свою свідомість надбання культури, як важливого новоутворення в еволюції психіки, треба, щоб у процесі формування особистості, відбувалася інтеріоризація моральних цінностей суспільства.

Розглядаючи витоки формування моральних і правових орієнтацій підлітків, вчені-психологи вважають значимим і актуальним вивчення впливу культурного архетипу і ментальності на процес формування особистості.

Як відомо, поняття архетипу пов'язано з вченням К. Юнга, який вважав, що архетип є колективне підсвідоме, як відображення досвіду попередніх поколінь. Людина, на думку К. Юнга, від народження вже має, а також несвідомо всмоктує в себе ті образи, стилі мислення, поведінки, які притаманні тому культурному архетипу, тому народу, до якого вона з народження належить [14].

Ментальність не тільки відображає неусвідомлені глибини психіки, але вже має вихід на рівень колективної свідомості.

На думку С. А. Єрмолаєвої архетип і ментальність є феноменами, що створюють "культурно-історичні норми", "цінності" національного характеру. Тому вивчення і вирішення проблем виховання передбачає врахування дії таких факторів, як архетип і ментальність [4, с. 110].

У своєму дослідженні, яке проводилось серед учнів 9-11 класів шкіл міста Коломна Московської області, в якому учням пропонувався перелік пар протилежних якостей, їм давалося завдання обрати з кожної пари ту якість, яка на їхню думку найбільш відповідає людині і визначити ступінь прояву в житті і в історії народу кожної з цих якостей. Аналізуючи одержані результати, автор дійшла висновку, що вони багато в чому відображають ті цінності, які виробилися у свідомості кожного з досліджуваних під впливом архетипу і ментальності [4, с. 112-113].

На шляху становлення дорослості особливо інтенсивно відбувається процес формування толерантності. Психологи, що досліджують підлітковий період, особливо велику увагу нині стали приділяти цьому процесу, з'ясування його психологічних механізмів. Як вважає один з молодих науковців О. Г. Кравцов, саме в цьому віці виникає образ "іншого", як умова і механізм самосприймання і самосвідомості. Образ "іншого" асоціюється з поняттям "чужого", що є антиподом поняттю "свій". Підліткі образ "іншого", "чужого" часто сприймають як образ "ворога", що виступає основою інтолерантності. Розвиток особистості в підлітковому віці передбачає становлення таких особистісних характеристик, які можна умовно визначити як толерантність / інтолерантність. Вони феноменологічно схожі, але мають іншу психологічну природу в порівнянні з їх аналогами в дорослої людини. Ці характеристики пов'язані з появою усвідомленого і довільного розподілу на "своє-чуже" [7, с. 60].

Сама сфера освіти здатна до активного і цілеспрямованого формування менталітету толерантності, в процесі якого відбувається становлення "культури толерантної свідомості" [13].

Розглядаючи особистість як "сформований на природній основі людського організму... автономний... суб'єкт культури" Г. О. Балл, вважає, що в становленні культури особистості треба надати перевагу діалогічній стратегії [3]. Саме у вищій школі відбувається процес не тільки надання знань студентам, формування не тільки "людини освіченої", але і "людини культурної" (за В. С. Біблером). "Людина культурна" це людина толерантна. Проте, не завжди, отримавши диплом про вищу освіту, у молодій людині буде сформовано толерантність, як якість особистості. На наш погляд, це явище можна пояснити кількома факторами, одним з яких є відсутність міцної основи правових знань у юнаків і дівчат.

Правова культура входить у загальну культуру. Право як і мораль регулює поведінку і стосунки людей, але на відміну від моралі, виконання правових норм контролюється суспільною владою [6, с. 54]. На думку Ю. Седої правова культура особистості включає знання законодавства (інтелектуальний зріз); впевненість у необхідності і соціальній доцільності законів і підзаконних актів (емоційно-психологічний зріз); вміння користуватися в практичній діяльності правовим інструментарієм – законами і іншими актами [10, с. 9].

Ми поставили перед собою мету – визначити розуміння деяких правових понять, зокрема, "покарання" у студентів.

Для реалізації мети ми поставили задачі:

- визначити розуміння студентами поняття покарання;
- висловити свою думку про необхідність у сучасному суспільстві покарання;
- визначити які вчинки потребують покарання;
- з'ясувати когнітивну орієнтацію особистості.

Визначаючи останню задачу, ми виходили з припущення про те, що розуміння покарання, а також вчинків, за які треба в суспільстві карати людину, взаємопов'язані з локусом контролю досліджуваного.

Для досягнення мети було проведено дослідження зі студентами-психологами, а також зі студентами, які навчаються на факультеті "початкового навчання" – з них одна група студентів навчається за спеціальністю "соціальні педагоги", а студенти другої в майбутньому будуть учителями початкових класів (студенти 1-х і 3-х курсів). Всього в дослідженні брали участь 177 осіб віком від 17 до 20 років. З них – 166 дівчат і 11 юнаків.

Для проведення дослідження ми розробили анкету, яка нараховувала п'ять питань:

- 1) дайте ваше визначення розуміння "покарання";
- 2) чи вважаєте ви, що покарання необхідне в сучасному суспільстві;

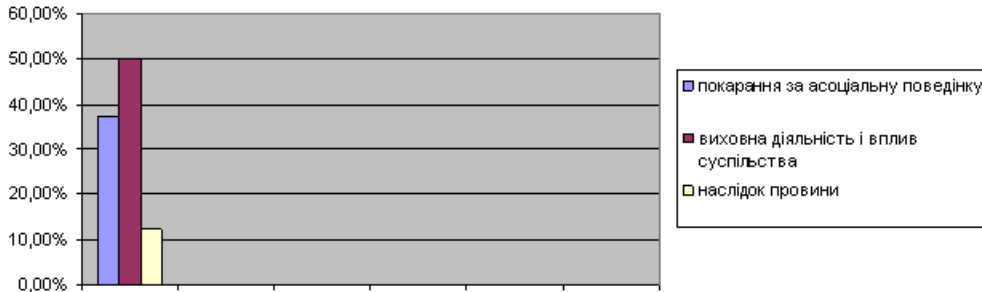
3) чи потрібно карати дорослих людей;
 4) в яких сферах потрібно покарання;
 5) за які вчинки треба в суспільстві карати людину.
 Когнітивну орієнтацію діагностували за методикою Дж. Роттера "Когнітивна орієнтація (локус контролю)". Методика дозволяє виявляти направленість особистості на зовнішні (екстернали) або внутрішні (інтерналі) стимули.

Результати, які ми одержали, представляємо нижче:

На перше питання рейтинг відповідей був такий:

- 1) покарання – це вид виховної діяльності – 50%;
- 2) покарання за асоціальну поведінку – 37,5%;
- 3) покарання – це результат провини – 12,5%;

Представимо результати відповідей на перше питання в діаграмах:

Діаграма розуміння покарання

досліджуваними

Як бачимо, розуміння провини, як виховної діяльності і як вплив суспільства, займає перше місце. Це пов'язане, на наш погляд, з віком і соціальним статусом досліджуваних – вони юні і вони студенти, тобто, представляють контингент, який навчається, і який виховується як викладачами, так і батьками. Відповіді, які за рейтингом, посідають друге і третє місце, занадто узагальнені, вони не розкривають ні поняття "асоціальної поведінки" ні поняття "провини". Це можна пояснити не дуже добрим знанням основ права нашими досліджуваними. Тобто, "інтелектуальний зріз" правової культури особистості наших досліджуваних бажає бути кращим.

Одна з студенток так розуміє цю проблему: "Покарання, на мій погляд, необхідно за ті вчинки, дії людей, які знаходяться поза нормами моралі, закону, соціальних норм..."

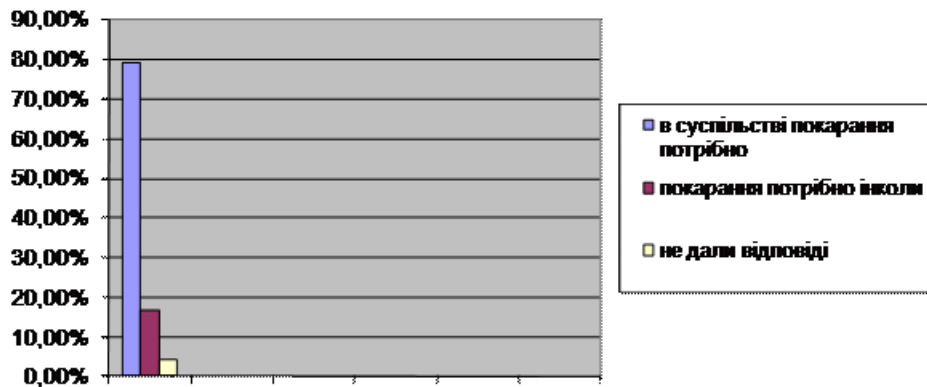
Якщо не буде існувати таке поняття, як "покарання", незалежно від того, за що карають, в світі буде безмірний хаос, який не буде мати ані початку, ані кінця і кожна людина буде робити те, що вона хоче, коли хоче, як хоче, буде переступати через все і через всіх.

Тому покарання – це невід'ємний аспект людського життя. І з дитинства дитина повинна це розуміти, а для цього їй необхідно пояснити, що за те..., те... і те... вона буде покарана, що виробляє в неї риси характеру, вона стане дисциплінованою і в подальшому буде вести себе належним чином."

Рейтинг відповідей на друге питання, які дали досліджувані:

1. Покарання потрібне в сучасному суспільстві – більшість відповідей (79,2%).
2. Покарання інколи потрібне (16,6%).
3. Не відповіли (4,2%).

Представимо результати відповідей на друге питання в діаграмах:

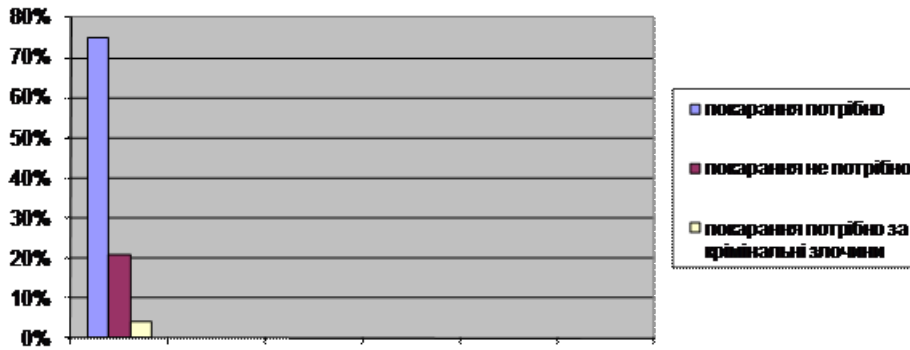
Діаграма потреби покарання в суспільстві за розумінням досліджуваних

Більшість досліджуваних (79,2%) вважає, що в нашому суспільстві поки що не можна обійтися без покарання через низький моральний стан більшості громадян. Тобто, наші досліджувані впевнені в необхідності і соціальній доцільності правових законів.

Рейтинг відповідей, одержаних на третє питання:

1. Покарання потрібне (75%).
2. Покарання не потрібне (20,8%).
3. Покарання потрібне за кримінальні злочини (4,2%).

Представимо результати опитування в діаграмах:

Діаграма потреби покарання дорослих людей за розумінням досліджуваних

Представлені результати свідчать про те, що більшість досліджуваних вважають покарання в суспільстві потрібним. Це взаємопов'язане з результатами, одержаними на друге питання, про яке ми говорили вище. Проте певна кількість досліджуваних, що становить п'яту частину опитуваних, вважають, що покарання не потрібно. Це, на наш погляд, свідчить про недосить високий рівень правової культури особистості наших досліджуваних.

Рейтинг відповідей, одержаних на четверте питання:

1. На першому місці – сімейна сфера і кримінальна сфера.
2. На другому місці – сфера, пов'язана з роботою.
3. На третє місце студенти поставили асоціальні вчинки в педагогічній сфері.
4. Правопорушення в державі.
5. Асоціальні вчинки в сфері культури.

Як бачимо, основна маса досліджуваних вважає, що покарання має бути пов'язане з порушеннями в сім'ї і за кримінальні злочини. Після цього за кількістю виборів посідає "робота", тобто досліджувані вважають, що порушення, які зустрічаються на роботі, обов'язково повинні розглядатися і люди, які порушують законодавство, мають бути покараними. І лише на третьому місці досліджувані вказують всі сфери життєдіяльності людини, за які треба карати порушників. Те, що сім'я і всі порушення, які зустрічаються в сім'ї, стоїть на першому плані (поряд з кримінальними злочинами) свідчать по-перше, про те, що досліджувані – це вчорашні діти, які ще тісно пов'язані з життям батьківської сім'ї, а, по-друге, що вони спостерігали в сім'ях порушення закону.

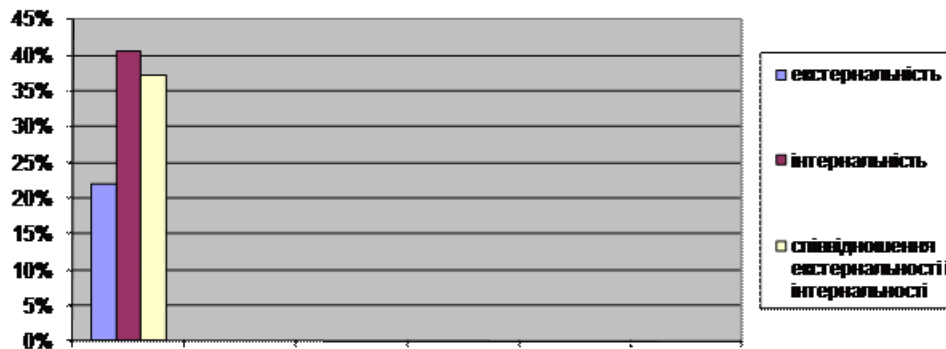
Аналізуючи відповіді, одержані на п'ять питань, бачимо, що вони майже повністю збігаються з відповідями, одержаними на четверте питання, тому ці результати ми не представляємо.

Розглянемо результати одержані за методикою Дж. Роттера в таблиці.

Таблиця зведених результатів за методикою "Когнітивна орієнтація (локус контролю)"

Курс, спеціальність досліджуваних	Спрямованість локус контролю		
	Екстернальність (кількість осіб)	Інтернальність (кількість осіб)	Співвідношення екстернальності і інтернальності (кількість осіб)
I і III курс, "соціальні педагоги" (24 особи)	5	11	8
III курс, "психологи" (72 особи)	14	32	26
III курс, "початковий кл." (81 особа)	20	29	32
Всього	39 (22%)	72 (40,7%)	66 (37,3%)

Аналізуючи результати, представлені в таблиці, ми бачимо, що в нашій виборці у досліджуваних переважає інтернальність. Дані представляємо в діаграмі.

методикою "Когнітивна орієнтація (локус контролю)"

Діаграма зведених результатів за

Порівнявши результати локус контролю з відповідями, які дали наші досліджувані на питання анкети, ми одержали такі дані:

Інтерналі вважають, що покарання, це наслідок антисоціальних дій людини, її провини людини перед суспільством; покарання необхідне в сучасному суспільстві для дорослих людей, якщо вони цього заслуговують через свої асоціальні дії.

Більшість екстерналів сприймають покарання як виховний процес. Вони вважають, що покарання доцільне лише в дитячому віці. Інтерналі більше аргументують свою позицію, розкриваючи психологічну суть вчинків, за які люди повинні нести покарання. Отже, вони, аналізуючи вчинки людей, дошукуються суті того, або іншого вчинку, проявляють тим самим толерантність. Так, одна з досліджуваних висловила, що людина повинна розуміти, що за кожний свій негативний вчинок вона, і тільки вона несе відповідальність перед суспільством. Звичайно, перш, ніж вирішити питання про міру покарання, ті, хто карає винних, повинні чітко вияснити сутність вини і адекватність її мірі покарання. Людину треба поважати, допомагати їй виправитись, але за провини перед суспільством слід відповідати.

Підводячи підсумки, можемо зробити висновок, що в нашій виборці інтерналі проявили більшу толерантність, ніж екстернали, що підтвердило нашу робочу гіпотезу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюхова Т. Ю., Шулакова О. А. Образовательная среда как условие развития личностных характеристик толерантности у подростков и юношей / Т. Ю. Артюхова, О. А. Шулакова // Психология обучения. – № 6. – 2008.
2. Асмолов А. Г. Толерантность: от утопии к реальности / А. Г. Асмолов // На пути к толерантному сознанию. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.
3. Балл Г. О. Категория культуры: психолого-педагогичний аспект / Г. О. Балл // Практична психологія та соціальна робота. – № 2. – 2007.
4. Ермолаева С. А. Учет культурного архетипа и ментальности при формировании правовых и нравственных ориентаций подростков / С. А. Ермолаева // Мир психологии. – № 4. – 2007.
5. Каганець І. Межа толерантності / І. Каганець // Педагогіка толерантності. – 2007. – № 4. – С. 27-30.
6. Кармин А. С. Культура социальных отношений / А. С. Кармин [серия "Мир культуры, истории и философии"]. – СПб. : Изд-во "Лань", 200. – 128 с.
7. Кравцов О. Г. Истоки становления и развития толерантности / О. Г. Кравцов // Мир психологии. – № 4. – 2007.
8. Мунье Э. Манифест персонализма / Э. Мунье. – М. : Республика, 1999.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Рус. яз., 1984. – 797 с.
10. Седа Я. Ю. Правовая культура личности: процесс формирования / Ю. Седа // Новий колегіум. – 2008. – № 5. – С. 8-14.
11. Смирнов Л. М. Уровень ценностей в структуре личности / Л. М. Смирнов // Мир психологии. – № 4. – 2007.
12. Старовойтенко Е. Б. Личность и личностное измерение человека как индивида, субъекта / Е. Б. Старовойтенко // Мир психологии. – № 1. – 2007.
13. Столяренко О. Методологічні та теоретичні засади розвитку толерантності у міжособистісних взаєминах студентів / О. Столяренко // Рідна школа. – 2008. – № 6. – С. 17-21.
14. Юнг К. Архетип и символ / К. Юнг. – М., 1991.

Подано до редакції 18.01.2010

РЕЗЮМЕ

У статті розглядається взаємозв'язок між толерантністю і культурою, зокрема, між правовою культурою особистості. Результати представленого емпіричного дослідження свідчать, що інтернали мають більш високий рівень основ правової культури і проявляють толерантність у більшій мірі, ніж екстернали.

Ключові слова: толерантність, культура, покарання, правова культура.

В.О. Булгакова

ТОЛЕРАНТНОСТЬ И ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА ЮНОШЕСТВА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается взаимосвязь между толерантностью и культурой, в частности, правовой культурой личности. Результаты представленного эмпирического исследования свидетельствуют, что интерналы имеют более высокий уровень основы правовой культуры и проявляют толерантность в большей степени, чем экстерналы.

Ключевые слова: толерантность, культура, наказание, правовая культура.

V.O. Bulgakova

TOLERANCE AND LAW CULTURE OF YOUTH

SUMMARY

The article presents interconnection between tolerance and culture, in particular - personal's law culture. The results of empirical investigation testify that internals have a higher level of law culture and manifest tolerance in a greater degree in comparison with externals.

Keywords: tolerance, culture, punishment, law culture.
